

Hogyan lesz vízcseppből folyó

Minden lexikonban és internetes felületen olvasható, hogy a Kapos folyó Kis-korpádon ered. Két ágból. Innét indul el 112,7 km-es útjára, hogy Tolnanémedinél egyesüljön a Sió-csatornával. Itt két világ találkozik egymással, s ezt legjobban Já-nossy Gergely fotóművész remek színes fényképein láthatjuk: a sáros vízű Kapos be-lefolyik a kékeszöld Sióba. A Balaton tisztább és a mi Kaposunk anyagosa lösz szál-lító vize nem nagyon illik össze, de a természet egybe kapcsolta őket, hogy útjukat közösen folytassák a Dunába.

Az én Kaposom vize azonban, amelyről írok, nem olyan, mint amit a kapos-váriak vagy a dombóváriak látnak. Ahonnét a folyó megindul, a korpádi eredetnél vízfolyásai tiszták, sőt vize még napjainkban is iható. De csak addig, amíg azok az ősi (vagy majdnem ősi) természet világában csörgedeznek. Amint abból kilépnek – s így van ez már a forrásoktól hozzávetőlegesen egy kilométerre –, s találkoznak az emberek világával, minden megváltozik: az emberi élethelyzetek és változtatások következményei felkavarják a meder homokos, de korábban a tőzegek zsombékjai közé rejtett iszapját, s az átlátszó tiszta víz felkavarodik és megsötétedik.

A Kapos és a több tucat kisebb és nagyobb mellékfolyója mind ezt az üzenetet hordozza: a forrásvidék tisztasága – a víz ihatósága – sokszor már pár száz méter múlva elveszik. Olyan ez, mint a népzene világa: ha eltávolodunk a „tiszta forrástól”, a hangzatok változnak. Romlanak vagy csak igazodnak az igényekhez? A magyar népzene- és táncművészet legalább fél évszázada dolgozik azon, hogy ezt meg-állítsa s megmentse a még meglévő tiszta zenei és néptánci forrásokat, s lelkiségét és szellemiségét mértékké tegye.

De mit tegyünk a kis folyóinkkal, amelyek néha még veszélyesek is lehetnek? S mit tegyünk a ránk hagyományozott tájféldrajzi örökséggel, amelynek alakítói – folyószabályozók nemzedékei – egykoron jót akartak, s úgy vélték, hogy erőfeszíté-seikkel a közjót szolgálják. Romboltak vagy fejlődést hoztak?

A mi Kaposunkról is elmondhatjuk, hogy annak földrajzi tája az elmúlt két-száz évben alaposan megváltozott. Már csak eldugott helyek őrzik, vagy részben őrzik az évezredes (hozzávetőlegesen tízezer éves), tiszta alakzatokat (ami a jégkorszak után ránk maradt) s azt a világot, amelyben még nem az ember uralta (vagy gondolta, hogy uralni tudja) a természetet, hanem az fordítva volt. Egy ilyen kis „természeti szigetről” szól vallomásom.

Ladócsy Károly, a kaposvári Somssich Pál Gimnázium egykori földrajztanára a Budapesten 1942-ben megjelent *Kaposvár földrajza* című remek értekezésében az előbbiekről a következőket írta: „A 18. században meginduló folyószabályozások a Kapos folyó halálának is jelzik közeledését. El is készül a koporsója, de az a koporsó szűknek bizonyul, és a folyó, mely ma már a csatorna nevet viseli, néha-néha még megmutatja régi hatalmát”. Ladócsy tanár úr nemes lelkű természetvédő nosztalgiá-ival tekintett vissza közel háromnegyed évszázada arra az időre, amikor a Kapos még egy-két kilométeres berkek közepén ágakra szakadozottan, meanderezések szöve-

vényében folyt, s a berkek ingoványai az esős idők és magas vízállások emlékeiként küzdöttek a nap és a szél erejével. Nagy esők és felhőszakadások idején a meder megtelt vízzel, és a vízparti települések házainak falát nyaldosta és a pincéiket elöntötte. A folyó Kaposvár után, a mögötte lévő víztömeg erejével határozottan tört előre Tolnába, egyre bővízűbb lett, és vízgyűjtőterülete is egyre nagyobb területet foglalt magában. Ez a víztömeg már az egyre szélesedő ártér peremterületein zajló mezőgazdaságot is gyakran ellehetetleníthette, értékes vagy annak vélt területeket tartott az ingoványok fogságában.

A 18. század hazánk demográfiai megújulásának korszaka volt. Egy évszázad alatt országunk lakossága megháromszorozódott (egyedemográfusok szerint megnégyszereződött): új falvak nőttek ki a somogyi-tolnai világból, a meglévőkben pedig a családok száma nőtt. A török kort átélő református magyarok keveredtek az ide vetődött katolikusokkal (akire többnyire az uradalmakban szükség), s egy idő után az ide települt szorgos svábokkal, valamint a Kapos-világban maradt, már a törökkorban elmagyarosodott rácokkal, akik az oszmánok privilégiumokkal ellátott eflakjainak (innét vannak e vidéken az Oláh-családnevek) leszármazottjaiként lettek jó somogyiak és tolnaiak.

Az új földigényeknek megfelelően a Helytartótanács egész királyságunkban felmérte a vizek állapotát, s már a 18. század közepén komoly bel- és árvízvédelmi mentesítések indultak el. A Kapossal azonban szinte semmit sem lehetett kezdeni addig, amíg a Sárvíz mocsárrendszerét nem számolták fel és nem készült el a Sió-csatorna vagy legalább az egymást kiegészítő párhuzamos munkák nem kezdődtek el. Az érdemi tervezés a Kapos regulációjára 1810-ben indult el. A tolnai szakaszon 1826-ban már eredmények is születtek. 1830-ban már Nagyberkinél tartottak a munkálatokkal (ennek esett áldozatul Hernesz-őseim vízimalma Kisberkiben), 1832-ben pedig már Kaposvárnál.

Az 1835. szeptember 9-i megyegyűlés befejezettnek tartotta a szabályozást. A munkálatok során Kaposvártól felfelé új területeket lehetett művelés alá fogni, s a Kapos csatornába kényszerítése lehetőséget adott Kaposvár további fejlődéséhez is. De a Kapost tulajdonképp csak Kaposmérőig kellett megfékezni. Egyrészt azért, mert innen szélesedtek ki a vízfolyás berkei; másrészt mert a vízbőség is hozzávetőlegesen innentől volt olyan szintű, hogy lakott területek elöntését is veszélyeztette. Így Kaposmérő mögött – Kaposfőn, Szomajomban és Kiskorpádon – még legalább 60–70 évig, a halastó-építési korszakig megmaradt a régi Kapos. S ez szorult vissza a 19–20. század fordulóján néhány négyzetkilométerre, azaz a folyó szűk forrásterületére.

A múlt évben, 2018-ban, a Halottak napját Kiskorpádon töltöttem, hogy gyertyát gyújtsak édesapám, nagyszüleim, dédszüleim és számos rokonom sírjánál. A két korpádi temetőt már Mindenszentek estéjén végigjártuk hűgömmel és unokahűgömmel, így megvalósíthattam régi-új tervem, hogy elmegyek a Kapos forrásaihoz. Szép idő volt, s legalább húsz fok, amely elég szokatlan ebben az évszakban. Gimnazista koromban jártam arra utoljára, s az már jóval több, mint négy évtizede volt.

Akkoriban barátaimmal a pogácsási Makfalvay-Windischgrätz-kastély felől közelítettük meg a forrásokat, mivel jól tudtunk, hogy a kastély menti halastavakat a Kapos táplálja. Emlékszem, átvágtuk magunkat a bozótokon, és megérkeztünk abba a berekbe, ahol már a Kapos is csörgedezett. Innét indultunk tovább, hogy megkeressük a forrást. Valami olyan helyet kerestünk, ahol feltör a hús és tiszta víz. Találtunk is egyet, ittunk is belőle, csak abból a víz nem folyt ki sehova. Megzavart bennünket az is, hogy meanderező vízfolyások közé kerültünk. Elbizonytalanodtunk s későbbre halasztottuk, de valami mindig elsodorta a megbizonyosodást.

Mostani utamra felkészültem, napokig böngésztem az interneten a térképeket. Azt jól tudtam – miként minden komolyabb Kapos leírásban olvasható –, hogy a folyó két ágból ered. A rövidebb ág a pörösi (így hívják Korpád nyugati részét: a jákói és a csökölyi határt), amely nyugat-keleti folyású. Ma már semmi sem látszik a forrásokból, mert a víz az itt létrehozott halastóban tör fel, több helyütt is. Valaha ez a 10-es számú halastó nevet viselte, ma Szigetes-tónak hívják. E tónak a leveztőzsilipjén folyik ki a pörösi Kapos-ág, s válik valóban folyóvá. S ez hozzávetőlegesen 300 méter múlva összefolyik az ún. pogácsási-ággal (ez Kiskorpád déli, Gigevel határos részének neve), a főággal. A pogácsási-ág is számos halastavat táplál, amelyekből zsilipeken vezetik át a vizet tóról-tóra. A végén, ahol egyébként véget ér a Pogácsási-völgy, az utolsó halastóból egy zsilippel kivezette a Kapos ezen ága is megkezdi önálló életét és pár tíz méter múlva találkozik pörösi testvérével.

Nekem mindig itt kezdődött a „gyakorlati” Kapos, amely mederben – „árokban”, ahogyan a régi korpádiak mondták – folyt, s véletlenül sem meanderezett. Egyszer: csatornává vált. Ezért is érdekelt mindig, milyen is az „igazi”, az „eredeti” vagy a „tiszta” Kapos.

A pogácsási-ág forrásai a kiskorpádi-gigei határhoz közel találhatóak, de még jócskán korpádi területen. Mivel Gige Kiskorpádtól délre van, gyakran azt találjuk a leírásokban, hogy a Kapos Kiskorpádtól délre ered. Ezt úgy kell értelmeznünk, hogy Kiskorpád központjától délre, de természetesen még Kiskorpád faluban. A két települést, Korpádot és Gige-t műút köti össze, s így csak annyit kellett tennem, hogy autómmal elhajtottam a 4-es kilométerkőhöz, az egykori Polétár/Polotár-földekhez (ez egy családnév, s a „proletár” eltorzítása, miként sokáig gondoltam, legutóbb a kadarkúti első világháborús emlékművön láttam ezt a nevet). Autómmal behajtottam az első dűlőúton nyugati irányba, amelyet a kataszteri térképeken Csökli-dűlőnek hívnak. A műúttól pár száz méterre megtaláltam azt az erdő kiszögelést, amire kamaszkorom óta jól emlékeztem.

Gige felől az erdőig szántóföldek vannak: körülöttem kikelő őszibúzákat és hajdinát láttam. Pontosan a Csökli-dűlő és az országút találkozásánál kezdődik az első forráság völgye, az út mellett északra, Korpád központja felé haladva. Nagyon cselesen, mert ez kezdetben az országút vízlevezető árkanak látszik. De az országút szalagkorlátja jelzi, hogy hirtelen mélyülés van, s a völgykezdet nyugatra fordul, s egy pár száz méteres hosszúságú szűk völgyként belesimul a dél-északi „gyűjtő” völgybe, amelyben a Kapos-források vizei összefolynak. A völgy – a pogácsási-völgy – lega-

lább két és fél kilométer hosszú, s legnagyobb kiszélesedésénél sem szélesebb, mint két-háromszáz méter. Ez fut bele az ennél kicsit másabb szerkezetű keresztvölgybe, amely a már említett pörösi-ágé. Ennek a csodálatos szépségű völgynek az északi vége a már említett zsilip, ahol a pörösi és a pogácsási ág összefolyik. A legtávolabbi déli kezdőpontja pedig a Csökli-dűlő mellett van, nagyon közel ahhoz, ahol autóm-ból kiszálltam.

Tudtam a térképekről, hogy itt három egymásba simuló forrásvölgy van, és egy ezeknél sokkal kisebb, azaz rövidebb, amely egyben a legnyugatibb, a Nyíresi-erdő felé eső részen. Ha ránézünk hazánk első részletes katonai térképekre, a II. József korira vagy akár az 1819–1869 között készült, ún. második katonai felmérésre, azokon a Kapos pogácsási-ág madárkarom formájú, ahol a három egyforma karomhoz – a három meghatározó, egymáshoz hasonló völgyhöz és vízfolyáshoz – csatlakozik egy azoknál kisebb negyedik. A jobboldali első karomvölgyet a főútról letérve – miként előbb már írtam – könnyedén szemrevételezhettem. A mellette lévő második karom bejárása, amelyet ebben a rendszerben a főérnek tartok, nekem igazi felfedezés volt. Ebbe az erdei kiszögelésnél, ahol autómot hagytam, szálltam alá. A harmadik karomvölgyhöz és a negyedik sarkantyú-szerű karomhoz akkor nem jutottam el. Főleg azért, mert a vadászok lövései abból az irányból egyre közelebb hallatszottak.

A völgykezdet (a második karomé, amely a völgyrendszer fő völgye, a többi ebbe torkollik bele) pár méterre van a más kissé homokos dűlőúttól, leállított autóm-tól pár méterre, bokrokkal és egyéb növényzettel benöve. Első látásra nem tűnt természetesnek, mert olyan volt, mintha meghasadt volna a föld. Lövészárak – gondoltam, mivel jól tudtam, hogy a második világháború idején itt súlyos harcok voltak. Pár tíz méter után már rájöhöttem, tévedtem. Megjelentek az első vízfelületek. Ezek nem klasszikus forrásból jöttek elő, mint a hegyvidékeken lenni szokott, hanem a vizet a talaj izzadja ki magából. Geológusok ezt bizonyára úgy mondanák el, hogy a homokos talaj földalatti vízjáratai beleütköztek a keményebb agyagos lemezekbe, s így útjuk csak felfelé vezethetett. A völgy borító rétege egyébként homokos lösz, amelyben a szántóföld felől jövő esővíz és hólé is könnyedén utat törhet magának, s ezzel maga is a hasadék-völgy alakítójává válik. Ahogyan az egyre mélyülő és szélesedő völgyben aláereszkedtem, a völgy kezdetéről pár száz méterre rácsodálkozhattam a csörgedező vízre, amely kihasználva a meanderezés lehetőségeit, számos irányba szétágazott.

Erdei csönd volt körülöttem. Arra gondoltam, ritkán járhat erre ember, de pár műanyag palack jelezte, hogy az önpusztító szemetelés valamennyire már ide is elért. Biztos voltam benne, hogy olyan helyen járok, amely az erdei vadak itatóhelye. A völgy falában lévő rókalyukak csak megerősítettek ebben.

A vízfolyások mentén mindenütt zombékos ingoványok voltak. Nem veszélyesek, csak olyanok, amelyekben a cipőnk megtelik vízzel. Eszembe jutott, hogy gyermekkoromban ezeket a helyeket neveztük bereknek. A mocsár, a patak – az ér-

ről és a csermelyről nem is beszélve – iskolai és külvilági szavak voltak családi és falusi nyelvünkben.

A régi korpádiaknak az *ér* szó idegen volt. A Tiszántúlon és a Partiumban használták ugyan ezt a szót a kisebb-nagyobb vízfolyásokra, és irodalmunk révén innen terjedt el.

Egyik kedvenc költőm, Berzsenyi Dániel írta, hogy „A csermely violás völgye nem illatoz, S tükrét durva csalit fedi”. Az egymásba simuló ereket Korpádon legfeljebb versben nevezhetjük csermelynek, mert ez a szó Kazinczy Ferenctől terjedt el a magyar irodalomban, aki a Kassán átfolyó Csermely patakot kisebb vízfolyásként ültette be nemzetünk nyelvébe. Berzsenyi tőle vette át, aki nagyon jól tudta, hogy a való életben Somogyban nincs csermelyünk, de az irodalom világában lehet.

A völgy alja, nekünk, korpádiaknak és sokfelé a somogyiaknak, egyszerűen berek. Nem tudom, hogy ezt a remek szláv szót őseink már a Kárpátok előterében átvették-e vagy honfoglalás utáni jövevényszavunk. Olyan helyet jelöl, ahol van vízfolyás, s a hozzákapcsolódó ingovány, ahol a vízszint az évszakokkal és az időjárással változik és a növényzet is sajátos. Ahol a tavasz hírnökei a fűzfabárkák, majd előjön a gólyahír.

Jól ismerem gyermekkoromból ezt a világot. Nagyapámék házából csak le kellett futnom az erdőoldalon – pár perc – s már ott voltak a Kis-Göndőben, egy széles völgyben, amelyben ott csörgedezett az „Árok”, amely másfél kilométerre északra ered, közel a 61-es országúthoz, s természetesen ez is a Kaposba fut. Már abba a Kaposba, amelynek két alapága a halastavak világából kikerülve egymásba kapaszkodhatott. Majd vize tovább duzzadt egy újabb vízfolyással a találkozási ponttól pár száz méterre. Ennek sem volt korábban neve, ma Tündérvölgyi pataknak hívják a helyiek. Nem hosszabb egy kilométernél, és forrásvidékénél egy igen szép horgásztavat alakítottak ki. Ezt követően a „mi” árkunk volt az, amely a Kapos vizét tovább gazdagította.

A vízfolyások világát Somogyban tehát berkeknek nevezzük. A vizek tényleg idilli patakként folytak a csodálatos, hosszú időt megélt fák között. Nemegyszer a víz a fák gyökérzetein át csörgedezett. Berekfák és fűzfák voltak mindenfelé, a szárazabb helyeken akácfák. A mi berkünkben a széleket nagyapám kaszálta. Hallottam sokszor, hogy a háború előtt ezeken a helyeken állatok legeltek. Idilli világ volt ez minden évszakban.

Édesapám a mi oldalunkon az árok partjára tizenkét nyárfát ültetett még az 1950-es évek elején. Láthattam, hogyan nőnek egyre nagyobbra, hiszen én is velük együtt cseperedtem fel. Édesapám nyilván azért ültetette a fákat, hogy szívják fel a nedvességet, s így a mi berki rétünk jobban kaszálható legyen. Ez is történt, a nyárfák szárazzá és szilárddá tették a vízfolyás partját.

1964/65-öt írhattunk, amikor végzést kaptunk, hogy a nyárfákat vágjuk ki, mert akadályozzák a vízszabályozást. A szép nyárfáknak így lett vége, s a kisaszondi fűrészüzemben szüleim deszkává fűrészeltették őket. Tavasszal megjötték a

vízügyi munkások, és egy hatalmas árkot vágtak a mi kicsi vizünknek, s ezzel tényleg árok lett az „Árok”. Teljesen felesleges munkát végeztek: barbár módon csatornáztak. Ennek leginkább az lett az eredménye, hogy az árok melletti töltéssel a külső berekvilágot és a vízfolyást elválasztották egymástól. Az itt felgyűlt víznek nem volt lefolyása, s ezzel a berekből mocsár lett. A Kapos főágára jobban vigyáztak, vagy a nagyobb vízmennyiség képes volt maga alakítani saját földrajzi világát, s valamenynyire visszanyerni a természetes erejét.

Annak története, hogy a Kapos folyó Kiskorpádon, Kaposfőn és Kaposmérőben, s mellékágai több helyütt is Somogyban és Tolnában halastavak tápláló vizei lettek, a Budapest–Dombóvár–Kaposvár–Zágráb–Fiume-vasútvonal 1873. évi megnyitásával függ össze. Somogy középső vidéke, s benne a Kaposvölgy és Kaposmente belekerült a modern gazdasági világba. Árukat lehetett gyorsan és akár több száz kilométerre is szállítani.

A vasútépítés után kicserélődtek a helyi birtokosok. Vállalkozó szelleműek vásárolták fel a birtokrészeket. Ez történt szinte mindenütt, ahova a vasút elvezetett. Ez Somogy közepét is elérte, Kiskorpádot is, ahol áruszállító vasútállomást építettek. A falu birtokosai is újak lettek. Köztük a vármegye két meghatározó személyisége, Kapotsffy Jenő és Makfalvy Géza (1844–1927?). Mindketten ügyvédek voltak, somogyi főispánok és országgyűlési képviselők. Makfalvy Géza azonban több évig földművelésügyi államtitkár. Kapotsffy a Svastics-örökség révén került Kiskorpádra. Makfalvy az 1880-as években vásárolta meg Pogácsást, s vele együtt a Kapos ot-tani forrásvidékét. Ő kezdte el a pogácsási-ágban a halastavak ásátását, majd kúriát építtetett (ezt a falu az 1970-es években lebontotta), s ahhoz a kiskorpád-gigei útról a Kapos völgyébe vezető, máig meglévő utat vágatta. A falu ezen részét elnevezte Kaposszéplaknak (úrjobb név volt, mint Pogácsás) s ez a név a második világháborúig megmaradt.

A halastavak nem csupán romantikussá tették a völgyet, hanem hasznót is hoztak: hiszen a halat piacra lehetett vinni. Ezt Makfalvy Géza mint földművelésügyi államtitkár igazán tudta. A főispán-államtitkár halála után birtokát herceg Windischgrätz Lajosné, született Széchenyi Mária grófnő (1887–1972) vásárolta meg, aki ekkor már közel egy évtizede külön élt férjétől, az első világháború utolsó éveinek élmezési miniszterétől és a Franciaországra csapást mérni kívánó frankhamisítás irányítójától. A hercegasszony Sárospatakról Somogyba kívánt költözni, hiszen legtöbb rokona itt élt. (1948-ban Kiskorpádon írta alá azt a dokumentumot, amelyben a Windischgrätz család sárospataki birtokairól, köztük a várról lemondott.)

A pogácsási halastavak a kastéllyal igazi mesevilágot alkottak az 1930-as években. A kastély parkját – talán 1883–85 között Fusch Lajos (1898-tól Kozma), a neves építész, iparművész és grafikus Kozma Lajos édesapja építette. A családot ez a munka Korpádhoz kötötte, itt született a jeles művész 1884. június 8-án. Az 1998-ban, születésének 125. évfordulóján megrendezett kaposvári emlékkiállítás katalógusa azt írja róla: „1884. június 8-án született a Somogy megyei Kiskorpádhoz tartozó Ka-

posszéplak pusztán – csak kuriózumként említjük meg, hogy ott, ahol a Kapos-folyó ered – szülőházától kb. 300 méterre. Szülőházának nyomát sem találjuk.”

Édesapját munkája – nem kérdés – a kastélyhoz, a Kapos menti rétekhez és dombokhoz kötötte. A család azonban a faluban valószínűleg a Sárközy-házat (1908-tól Gyócsi-ház, e sorok írójának szülőháza) bérelte. Kiskorpád a család életében pár évet jelenthetett. Kozma Lajos 1890-ben Marcaliban kezdte meg az iskolát, majd 1894–96 között Kaposvárott gimnazista. A műegyetemi tanulmányait Budapesten kezdte meg 1902-ben. Kapcsolata Kaposvárral azonban megmaradt: 1905-ben egy kaposvári iparművészeti kiállítás megrendezésében segített, 1910-ben Vitéz Miklóssal közös kiállítása nyílt a Központi Elemi Iskolában (ma Kodály Zoltán Általános Iskola), gyakori vendég volt Rippl-Rónaiéknál és ő volt a tervezője az Anker-háznak Kaposvárott.

Arról sajnos nem tudunk, hogy néha felült-e a vonatra, hogy ellátogasson Kiskorpádra, a szülőfalujába.

Lieber Erzsébet: Víz-sziget, land art-projekt 1.